

ชุมชนตะเคียนทองกับห้องแห่งความลับ¹

สุรธานี บุญเกิด

เจ้าหน้าที่ฐานข้อมูล กลุ่มงานคลังข้อมูล
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

เพราะเราเชื่อว่า “ทุกชุมชนมีเรื่องราวซ่อนอยู่” เช่นเดียวกับชุมชนตะเคียนทอง ซึ่งเก็บซ่อนเรื่องราวที่หลายคนอาจไม่เคยรู้ ซื่อฟังดูคุ้นหูแต่อาจไม่คุ้นเคย ผลลัพธ์จากการเข้าร่วมโครงการคลังข้อมูลชุมชนได้เปิดโอกาสให้ “คนใน” ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันผ่านบทสนทนาและการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ ผู้นำชุมชน ชาวบ้านและเยาวชนรุ่นใหม่ในลักษณะ ผู้เฒ่าเล่าให้เราฟัง ที่พร้อมเผยแพร่เรื่องราวตัวตนคน “ของ” ชุมชนชาติพันธุ์แห่งผืนป่าตะวันออก ที่สอดแทรกอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ พร้อมสรรพด้วยทรัพยากรวัฒนธรรม ที่มีวิถียุคของชุมชนได้เลือกสรรให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ของเป็นตัวชูโรง ส่งต่อสู่การพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ ด้วยภูมิปัญญาสร้างสรรค์ของชุมชนตะเคียนทอง

¹ บทความนี้เขียนและเรียบเรียงจากรายงานผลการดำเนินงาน โครงการ การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรพื้นบ้านของตำบลตะเคียนทอง อำเภอเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี

เปิดโลกแห่งความ (ไม่) ลับ ฉบับชุมชนชนตะเคียนทอง

ในโลกของเวทมนตร์ ภูณูแจนำทาง หนึ่งในไอเท็มสำคัญที่พามิสเตอร์พอดเตอร์และผองเพื่อนวาร์ปไปได้ในทันที เช่นเดียวกับตัวอักษรบนหน้ากระดาษนี้จะนำพาผู้อ่านทุกคนมุ่งหน้าสู่จุดหมายปลายทางตำบลตะเคียนทอง ที่ซุกซ่อนอยู่ในอำเภอเขาชีชมภู จังหวัดจันทบุรี พื้นที่ซึ่งมีผู้อยู่อาศัยอยู่เป็นเวลากว่าสองร้อยปี ข้อสันนิษฐานนี้เห็นได้จากสิมาวัดสุวรรณคีรีราม (วัดเนิน) วัดตะเคียนทอง ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ของตำบล มีฝืนป่าติดต่อกับประเทศกัมพูชา ประชากรพูดจาด้วยสำเนียงภาษาแปลกจากคนไทยทั่วไป บางคนเข้าใจว่าเป็นคนเขมรเพราะภาษาพูดที่คล้ายกัน ถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของคนในแถบนี้ที่เรียกตัวเองว่า “ซอง” คำๆ นี้ใช้เป็นชื่อเรียกกลุ่มชนดั้งเดิมในแถบจังหวัดจันทบุรี ตราด ระยองและฉะเชิงเทรา อีกทั้งยังเป็นชื่อภาษาที่พวกเขาใช้สื่อสาร อันมีร่องรอยทางประวัติศาสตร์ปรากฏในเอกสารทั้งบันทึกการเดินทาง กวีนิพนธ์ และพระราชหัตถเลขา ปัจจุบันประชากรชาวองอาศัยอยู่หนาแน่นในเขตอำเภอเขาชีชมภู โดยเฉพาะสองตำบลทางตอนเหนือของอำเภอ คือตำบลตะเคียนทอง และตำบลคลองพลู

ชุมชนตะเคียนทอง เป็นชุมชนที่มีคนของอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่น โดยเฉพาะในพื้นที่หมู่ 4 บ้านตะเคียนทอง และหมู่ 5 บ้านป่าซาก ที่คณะทำงานของชุมชนได้ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูล ซึ่งที่มาของชื่อหมู่บ้านตะเคียนทอง เดิมชื่อบ้านตาศ ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นบ้านตะเคียนทอง เพราะมีต้นตะเคียนมากในสมัยนั้น ขณะเดียวกัน ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า เมื่อประมาณ 80 ปีที่แล้ว บ้านป่าซากมีสภาพเป็นป่าดงดิบใหญ่ ได้มีกลุ่มบุคคลเข้ามาโค่นทำป่าซักรากไม้เพื่อนำเข้าสู่โรงเลื่อยในเขตจังหวัดจันทบุรี ซึ่งนับเป็นกิจการที่รุ่งเรืองที่สุดในสมัยนั้น ทำให้ป่าบริเวณดังกล่าวโล่งเตียนเหมาะสำหรับการเกษตร ชาวบ้านใกล้เคียงโดยเฉพาะในตำบลตะเคียนทอง เข้ามาจับจองที่ดินเพื่อทำการปลูกมันสำปะหลัง โดยมีนายเอี้ยง คามาवास เป็นกำนันคนแรกของตำบล ต่อมาชาวบ้าน

ได้อพยพเข้ามาอยู่เป็นชุมชนโดยอาศัยแหล่งน้ำจากน้ำตกตะเคียนทองที่ไหลผ่านทุ่งและคลองต่างๆ จนเกิดมีป่า
ซากขึ้นล้อมรอบหมู่บ้านแห่งนี้

ลักษณะการสร้างบ้านในอดีต

ที่มา : นายคาร์ณ วังศรี

“ต๋อง” ในภาษาของ แผลเป็นภาษาไทยได้ว่า บ้าน ที่ดั้งเดิมใช้วัสดุธรรมชาติ มีลักษณะเป็นไม้ไผ่ ปัจจุบัน
นิยมสร้างแบบร่วมสมัยใช้ไม้และปูนแทน มีทั้งแบบยกใต้ถุนสูงและแบบที่ปลูกติดดิน ในสมัยโบราณคนของยัง
นิยมทอผ้าไว้ใช้เอง ดังนั้น เกือบทุกครัวเรือนจึงมีอุปกรณ์สำหรับทอผ้าไว้ใช้สอย ผู้หญิงนุ่งผ้าโจงกระเบน ใส่เสื้อ
แขนกระบอกหรือเสื้อก๊ัก ผ้าขาวม้าพาดบ่า สีของผ้าจะเป็นผ้าสีพื้น คือ สีน้ำเงิน คราม เขียว ดำ กรมท่า เชื่อว่าหาก
ไม่แต่งกายเช่นนี้อาจเจ็บป่วยถึงขั้นเสียชีวิตได้ บ้างก็มีเครื่องประดับอย่าง ต่างหู และยังมีนิยมนวมเครื่องรางของขลัง

เช่น ด้ายขาว ส่วนผู้ชายนุ่งโจงกระเบน มักไม่ใส่เสื้อเมื่ออยู่บ้าน มีผ้าขาวม้าพาดบ่า ไม่นิยมใส่เครื่องประดับ ปัจจุบันแต่งกายตามสมัยนิยม

ลักษณะสังคมของตำบลตะเคียนทองในสมัย 50-60 ปีก่อนนั้น เป็นสังคมที่ผู้คนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้าบ้านใครมีงานหรือพิธีต่าง ๆ ชาวบ้านจะช่วยกันห่อขนมเทียน ทำขนมจีน หรือถ้าต้องจัดงานศพ คนในหมู่บ้านจะนำพืชผักกับข้าวกับปลาไปช่วยงาน และถ้าถึงฤดูกาลทำไร่ ทำนา จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันทำงานไปช่วยกันทั้งหมู่บ้าน เรียกว่า “การลงแขก” หรือ “การเอาแรงกัน” ซึ่งก่อนทำนาทำไร่จะต้องทำพิธีเลี้ยงศาลนา ศาลไร่ก่อนทุกครั้ง ถือเป็นประเพณีที่ต้องปฏิบัติสืบต่อกันมา

จากอดีตที่เคยมีธรรมชาติเป็นชุมชนทรัพย์ เป็นแหล่งกำเนิดของพรรณไม้และเครื่องเทศที่มีราคา เช่น ไม้กฤษณา เร่วหอม กระจวาน ทั้งยังเคยเป็นแหล่งผลิตน้ำมันยางจากธรรมชาติที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย ภายหลังด้วยนโยบายของรัฐที่ได้อนุญาตให้มีการสัมปทานป่าไม้ ประกอบกับการบุกเบิกที่ทำกินเพื่อทำการเกษตร ทำให้สภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนที่เคยแวดล้อมด้วยป่าที่ปลูกปรับเปลี่ยนเป็นสวนผลไม้ ยางพารา และนาไร้แทน

หมอพื้นบ้าน กับวิชาปรุงยาจากศาสตร์สมุนไพร

“ร้ายกาจ! นั้นไม่ใช่แค่วัชพืชริมทางนี่นา แต่กลับเป็นสมุนไพรที่มีคุณค่าทางยามหาศาล” ประโยคที่พูดขึ้นมาหลังผู้เขียนมีโอกาสได้เดินสำรวจในชุมชนบนเส้นทางสั้นๆ ที่เต็มไปด้วยพืชพันธุ์สมุนไพรและความรู้นอกตำราเรียน แต่มีในตำรายาพื้นบ้าน

แมนแดรกชุบชีวิตคนจากหิน เร่วกระจวานชุบชีวิตเศรษฐกิจชาวของ

แมนแดรก สมุนไพรสีคล้ายโคลน รากคล้ายทารก เป็นส่วนผสมสำคัญในยาแก้พิษ ใช้ชุบชีวิตถอนคำสาปจากหิน เช่นเดียวกับในอดีตที่ เร่วกระจวานเป็นหนึ่งในอาชีพเศรษฐกิจที่เพาะปลูกเครื่องเทศดั้งเดิมของชาวของ

ศาสตร์ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรที่มีมานานกว่า 300 ปี อย่างการทำสวนกระจวานพืชล้มลุกที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีตามบริเวณภูเขาที่มีความชุ่มชื้น มีไม้ใหญ่ปกคลุม ลำต้นมีขนาดใหญ่ ส่วนผลและเมล็ด มีกลิ่นหอมคล้ายการบูร รสชาติเผ็ดร้อน นิยมใช้เป็นเครื่องเทศในการประกอบอาหาร ทั้งยังเป็นสมุนไพรมีฤทธิ์ขับลมและบำรุงธาตุ ยับยั้งการเจริญเติบโตของ แบคทีเรีย แก่ลมจุกเสียดแน่นท้องได้อีกด้วย

เร่วกระจวานจึงถือเป็นพืชสมุนไพรสำคัญของชาวของที่รู้จักมาช้านาน เห็นได้จากหลักฐานยืนยันผ่านพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จประพาสจันทบุรี ใน พ.ศ. 2419 ไว้ว่า

“เร่วกระวานนี้มีแถวป่าสีเข้ันต่อเขตแดนกับเมืองพระตะบอง มีชนชาติหนึ่งเรียกว่า
ของอยู่ในแถบป่าสีเข้ัน พุดภาษาหนึ่งต่างหากคล้าย ๆ กันกับภาษาเขมร ชอบปลูกปัดและ
ของทองเหลืองเหมือนอย่างกระหรี่ปเมืองกาญจนบุรีเป็นกองส่วยเร่ว ส่วยกระวานขึ้น
เมืองจันทบุรีกับไทยบ้าง กับญวนบ้าง ไปเที่ยวเก็บตามเขา และเนินที่ติดต่อกับเขตแดนและ
ป่าอื่นๆ อีกก็มีคือ ป่าน้ำเขียว ปาดะเคียนทอง และป่าไพรขาว แต่เร่วกระวานพวกนี้ พวก
ส่วยไปเก็บมาส่งครบจำนวนแล้วจึงได้ซื้อขาย มีน้อยมีมาก”

ด้วยวิธีการดำรงชีพที่เรียบง่ายอิงแอบอยู่บนความสมบูรณ์ทางธรรมชาติมีภูมิศาสตร์ที่ติดกับป่าเขา มีการ
นับถือผีบรรพบุรุษ หรือวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งเชื่อว่าจะปกป้องดูแลคุ้มครองสมาชิกในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข
ไม่ให้เจ็บไข้ ทั้งประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ เพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยและสร้างขวัญกำลังใจ แม้
ภายหลังการแพทย์สมัยใหม่ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่ ทว่าการรักษาแบบพื้นบ้านของชาวช่องยังคงปรากฏอยู่ ทั้ง
ปราชญ์ชาวบ้าน หมอพื้นบ้าน และผู้มีความรู้ความสามารถในการใช้ประโยชน์จากการนำสมุนไพรในท้องถิ่นมา
ปรุงยา เพื่อรักษาโรคตามตำรับตำรายาโบราณที่สืบทอดและสืบเนื่องจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกรุ่นหลาน

หมอรัก (นายรัก ฉัตรเงิน) หนึ่งในหมอพื้นบ้านตำบลตะเคียนทอง ผู้มีความรู้เกี่ยวกับศาสตร์สมุนไพรเป็น

ขณะสัมภาษณ์ นายรัก ฉัตรเงิน อายุ 75 ปี
เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน
ตะเคียนทอง พิธีกรรมความเชื่อ รวมถึงการรักษา
โรคและการใช้สมุนไพร

อย่างดี ในเรื่องการนำไปใช้ประโยชน์ด้านสาธารณสุขสุขพื้นฐาน
หลายตำรับด้วยกัน บริเวณรอบบ้านของหมอรัก มียาหลายชนิด
ทั้งที่เป็นไม้ล้มลุกและไม้ใหญ่ที่ใช้นำมาปรุงเป็นยา ได้แก่ กะเม็ง
ตัวผู้ โทงเทง ฝนแสนท่า ดินตะขาบ หล้าหวดแมว (พยับ
หมอบ) ชุมเห็ดเทศ กะดั่งใบ หวายขม เหงือกปลาหมอ
เขยตายแม่ยายชักปก ขมิ้นเครือ เถาเครือฮ้อ ฟ้าทะลายโจร
ผักคราดหัวแหวน พลูจีน ทองพันชั่ง กระจุกหมาบ้า
ทองกลางใบมน อัคคีทวาร หมากผู้ป่า มวกขาว ขี้หมาข้างรั้ว
(กระพังโหมน้อย) คลุ้ม-คล้า กกลังกา มะเกลือ พลับพลึง
นมแมว เถาเอ็นอ่อน (ดินเป็ดเถา) ครามป่า คนชา ก้างปลา
ขาว กำแพงเจ็ดชั้น ประดงเลือด คัดเค้า ขันทองพยาบาท
เฒ่าปล้ำช้าง กรุงบาดาล คนทีสอ นกเขาหงา การพลู ดอก
โศก มะเดื่อหอม มวกแดง มะกล่ำตาหนู พริกป่า ไม้ลาย จิ้ว
แดง เถาวัลย์เปรียง ฯลฯ

ชาวของส่วนใหญ่ทั้งในสมัยอดีตและปัจจุบันยังนิยม “ฝากผีฝากไข้” ไว้กับหมอฟันบ้านให้ได้รักษาโรคภัย ความเจ็บป่วย เช่น ไมเกรน ไข้หวัด ปวดฟัน ปวดหัว เพื่อให้ช่วยบรรเทาอาการและมีสุขภาพแข็งแรง สมุนไพรรอบ บ้านจึงเปรียบเสมือนตู้ยาสามัญประจำอนามัยในยุคสมัยใหม่ ที่หยิบจับนำมารักษาโรคภัยได้อย่างทันท่วงที

ห้องเรียนวิชาสมุนไพรศาสตร์

ห้องเรียนสมุนไพร ที่ไม่ใช่เรือนกระจกอย่างในวรรณกรรมแฮร์รี่ พอตเตอร์ ในวิชาสมุนไพรศาสตร์ของ ศาสตราจารย์สเปราตต์ หากแต่เป็นห้องเรียนกลางแจ้งที่รวบรวมพันธุ์พืชจากสมุนไพรรอบบ้านสู่แปลงเกษตรในรั้ว โรงเรียน รวมถึงพืชสมุนไพรหายากที่คนน้อยนักจะรู้จักเมื่อเอ่ยถึง เช่น ว่านมหากาฬ พิมเสนต้น หนุมานประสาน กาย คำไทย กระบือเจ็ดตัว สันพร้าวหอม ธรณีสาร กำลังเจ็ดข้างสาร สมอไทย ชันทองพยาบาท พิลังกาสา มะพลับ จันทน์เทศใต้ ชำมะเรียง คนทีสอ ชะมวง หล้าหนวดแมว ทองพันชั่ง รากสามสิบ สมอพิเภก สำมะงา จันทน์กะพ้อ ตะขบปิน เนียมหูเสือ คาราวานสมุนไพรเหล่านี้มีทั้งที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน ท้องถิ่นและการเสาะหาพันธุ์ไม้จากแหล่งอื่น

ชาวบ้านในละแวกช่วยกันนำสมุนไพรปลูกลงในกระถาง (ภาพซ้าย)

นักเรียนโรงเรียนวัดคลองพลูช่วยกันปลูกสมุนไพรลงในกระถางก่อนนำไปปลูกในหน้าฝน
เนื่องจากสภาวะแห้งแล้งของพื้นที่ (ภาพขวา)

ภายใต้ความร่วมมือของชุมชน หน่วยงานท้องถิ่นและโรงเรียนวัดคลองพลู ที่จับมือกันส่งต่อองค์ความรู้ จากรุ่นสู่รุ่นอย่างเอาใจใส่ ไม่ต่างจากเมล็ดพันธุ์ที่รอวันเติบโตใหญ่จากการรดน้ำพรวนดิน พลังที่ร่วมแรงแข่งขัน เพาะปลูกสมุนไพรในกระถางก่อนนำไปปลูกแปลงในฤดูฝนที่ส่งผลต่ออัตราการเจริญเติบโต ผลพลอยได้จากการ ลงแรงนี้เอง ที่ทำให้ผู้เข้าร่วมโครงการฯ ชาวบ้านและนักเรียนได้รู้จักสมุนไพรผ่านป้ายกำกับชื่อทั้งฉบับภาษาไทย ภาษาของ วิถีดูแลรักษา สรรพคุณทางยาจากสมุนไพรนานาชนิด ต่อยอดมาสู่การรู้จักวิธีการขยายพันธุ์และนำ สมุนไพรท้องถิ่นที่มีศักยภาพในการรักษาโรคตามภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ได้อย่างถูกต้อง ปลอดภัยและ ตระหนักถึงคุณค่าสมุนไพรในท้องถิ่นมากขึ้น

ชุมชนตะเคียนทอง ชุมชนคนชองที่ยังคงมีอีกหลายเรื่องราวหลากหลายแง่มุมที่น่าสนใจชุกซ่อนอยู่ รอวันไข
ประตูสู่การค้นหาคำตอบ เมื่อห้องแห่งความลับได้ถูกเปิดอีกครั้ง